

др Мирјана Тодоровић,
доцент Првог факултета у Београду

ПОЛИТИКА И ИНТЕЛИГЕНЦИЈА — СТАЉИНИЗАМ И МАОИЗАМ

„Има људи који се поносе тиме да никада нису рекли лаж. Али нека се запитају колико су пута пропустили да кажу истину, одређујући се за удобно ћутање“ (1).

Идеологија и политичка пракса социјалистичких друштава редовно испољавају амбивалентан став према интелигенцији: не кријући потребу за њеним услугама, а истовремено зазирући од њене могуће друштвене моћи. Идеја о „сапутнику“ револуције или подела на „поштену“ и ону другу интелигенцију, без сумње је израз вредновања друштвеног положаја и улоге интелигенције оформљене у револуционарној идеологији партије. Међутим, било би сувише једноставно проблем интелигенције у социјализму свести само на сферу идеологије или политике.

На сложеност бића интелигенције и њен противуречан положај у друштву указивали су многи значајни представници друштвене теорије. Међу њима истиче се Манхајмово схватање вишеструке улоге коју интелигенција има у савременом друштву. Он наводи два различита елемента која истовремено одређују биће интелигенције: интелектуални и ван-интелектуални. У првом случају интелигенцији даје стваралачку улогу у култури и друштву; с друге стране, интелигенција не припада ни једној основној друштвеној класи, она је производ различитих друштвених слојева и класа. Следећи ову идеју Манхајм закључује да једино интелигенција може да буде творац и носилац „синтезе политичких интереса“ (2).

Овакво Манхајмово схватање наишло је на многобројне критике марксистичких теоретичара.

Од марксистичких теоретичара највише пажње проблему интелигенције у друштву посветио је Грамши који сматра да радничка класа мора да створи једну своју сопствену „органску“ интелигенцију. По његовом схватању, као уосталом и схватању опште прихваћеном у друштвеној теорији, интелигенција не припада ниједној основној друштвеној класи,

(1) E. Eutushenko, *A. Procosious Autobiography*, Penguin Book, 1965, p. 7.

(2) Вид.: К. Манхајм, *Идеологија и утопија*, Београд, 1968.

али зато свака основна друштвена група ствара за себе друштвени слој „органичних интелектуалаца“ како би могла да оствари своју основну „економско-производну“ функцију. Одредивши овако положај интелигенције, Грамши одбија помисао да би она могла да буде носилац општедруштвених интереса у историји људског друштва⁽³⁾. И други марксистички теоретичари на сличан начин одређују положај интелигенције у класној структури друштва. Уосталом, у радовима старијих марксистичких теоретичара, овај се проблем углавном сводио на однос интелигенције као друштвеног слоја према друштвеним класама. И сам Маркс није овом питању посвећивао више пажње, што је и разумљиво ако се има у виду његова класна концепција друштва у којој доминирају две основно антагонистичке класе, при чему је субјект социјалистичке револуције радничка класа.

Међутим, историјска збивања и друштвене промене које су следиле показале су потребу за теоријским, идејним и политичким бављењем проблемима интелигенције у социјалистичким друштвима. Схватање да интелигенција нема јасно оформљен социјални идентитет и да је прогресивна само ако се везује за радничку класу, било је опште прихваћено у марксистичкој теорији, односно у комунистичкој идеологији. Опште друштвени карактер и интегративна улога интелигенције као ствараоца културних вредности и самосвести друштва нису имали одговарајуће место у класној концепцији друштва.

Недостаци класичне марксистичке теорије, како у смислу непотпуног проучавања питања улоге интелигенције у друштву, тако и искључивост у одређивању њеног друштвеног положаја, одразили су се на однос политике и политичке власти према интелигенцији, посебно стваралачкој, у многим социјалистичким друштвима. Нема сумње да се проблем интелигенције и њене улоге у друштву, иако много шири, у крајњем случају своди на однос политике и политичке елите према сопственој интелигенцији. Наравно, притом не мислимо да је то једино питање, али, по нашем мишљењу, у социјализму, који је по свом карактеру данас претежно „политичко друштво“, по свом значају долази на прво место. Прво, интелигенција често учествује у стварању политичке идеологије, а затим и редовно служи политици својим знањем. С друге стране, у односу на саму политичку елиту она може да има двоструку функцију: тежи да испуни критички однос према власти и њеним резултатима, или само хвали и уздиже политичку власт, односно подређује се политичкој елити и служи задовољењу њених интереса.

Дакле, сматрамо да маргинални положај, који интелигенција добија у социјалистичком друштву и у најблажем смислу ниподаштавање њене улоге, треба тражити и у вантеоријској сфери, пре свега, политичкој. Критичка улога коју интелигенција има према друштвеним и политичким збивањима и њен утицај на стварање самосвести друштва угрожава власт политичке елите и стабилност тих друштава. Подразумева се да ово није само проблем односа политике према интелигенцији, већ и шире, проблем демократичности социјалистичких друштава уопште.

Стаљинизам, и маоизам у време културне револуције у Кини, су два драстична примера у којој мери политички систем може да уништи

(3) А. Грамши, *Изabrana дела*, Београд, 1959.

све врсте духовног стваралаштва и системе вредности социјализма као новог, напреднијег друштвеног поретка. Прогони интелектуалаца до њиховог физичког уништења у стаљинизму, и рупилачка стихија културне револуције која је највише погодила интелектуални живот Кине, очигледни су докази владавине „мита политике“ и „политичких митова“ у друштву.

Неодређени друштвени статус и извесна колебаљивост интелигенције, у стаљинизму су трансформисани у тоталну контролу Партије над свим врстама духовног изражавања, која се у идеолошком смислу изражава у Стаљиновом концепту монолитне културе, тј. у класном становишту, у принципу партијности. Сви облици духовног живота, наука, уметност, књижевност преиспитују се са становишта класне, односно партијске лојалности. Још 1924. године Стаљин је говорио о потреби контроле Партије у уметности, филму, књижевности... (4). Последице испитивања те врсте партијности, односно лојалности „вођи“, за многе интелектуалце су биле трагичне (5).

С трагичним хумором песник Манделштајн примећује: „зашто се жалите, једино се у овој земљи поштује поезија, јер људе убијају због ње“. Такав однос према интелигенцији није само значно непосредно спречавање стваралаштва које је ишло у свом најтежем виду и до физичког уништења људи. По свом дејству последице су биле дуготрајније и комплексније. Оне су погодовале стварању новог система вредности и начина живота већег дела друштва. Више није у питању само страх од последица супротстављања политичкој идеологији владајуће партије: тоталитарни стаљинистички систем је методом идеолошке индоктринације створио механизме самоконтроле и аутоцензуре. Аутоцензура, на жалост, постаје главни облик цензуре и спречава стварање и изражавање не само критичке мисли, већ било којег слободнијег уверења. Интериоризација система вредности, који је стаљинизам наметнуо, је таква да више нису неопходне мере спољашње принуде, нити је потребна цензура стваралаштва научника, књижевника, песника... мишљења обичних људи и сл.

„Ми износимо из Маузолеја Њега,
али како ћемо из Стаљинових наследника
изнети Стаљина“,

пита се Јевтушенко у песми: „Наследници Стаљина“. Ти наследници живе свуда где је стаљинистички систем оставио било каквог трага, на жалост, не само у политичкој сфери већ и у „навикама мишљења“ људи. И друга социјалистичка друштва осећају последице таквог односа према стваралаштву и интелигенцији. Стаљинистички систем је нарушио и оно што је најдрагоценије човеку уопште, а интелектуалцу посебно, личну слободу и морални интегритет личности.

С друге стране, бирократском „политичком“ друштву, потребни су и такви интелектуалци које не брине проблем сопственог моралног интегритета, који су увек на услузи и захвални власти за свој повлашћени

(4) У књизи А. Inkeles, *Public Opinion in Soviet Russia*, Cambridge, 1950, p. 292: „Ствари не стоје добро ни са филмом... Време је да га узмемо у своје руке“.

(5) О овоме вадети у књизи: З. Голубовић, *Стаљинизам и социјализам*, Београд, 1982. године.

друштвени положај⁽⁶⁾. Природа њихове улоге се своди на интелектуалне услуге политичкој елити, на повлађивање и глорификовање постојеће политике. Заузврат, уживају све привилегије друштва како у материјалној сфери тако и у друштвеном престижу, приближавајући се сфери утицајних људи у друштву. Заинтересовани за миран и удобан живот у сопственом кругу, скривени у љуштурси „неприкосновене научне истине“, они у суштини постају један од темеља чувара система. Превасходна друштвена улога стваралача културних вредности и критичне свести друштва трансформише се под утицајем личних и каријеристичких погледа. Под притиском тоталитарног друштвеног система у коме доминира политика ауторитарне партије, односно „вође“, интелигенција је с једне стране, изгубила своју основну улогу ствараоца културних вредности, а с друге стране, један њен део постао је интелектуални сервис и идејна подршка политичке елите. И у једном, и у другом случају, култура и стваралаштво, а са њима и социјализам уопште, били су на губитку⁽⁷⁾.

Други вид онемогућавања доприноса интелигенције друштву, а у свом драстичном виду и потпуно уништавање културних вредности, представља политика Мао Цедунга у Кини крајем педесетих година, да би у периоду културне револуције рушничка стихија достигла врхунац.

Иако су непосредне последице по социјализам у светским размерама од мањег значаја, него што је случај са стаљинистичком идеологијом, то никако не значи да маоизам изражен у културној револуцији у Кини није искуство комунистичког покрета које опомиње. Зато проучавање друштвених, политичких и идејних претпоставки које су условиле културну револуцију, представља озбиљан задатак савремене марксистичке теорије, било схваћено у смислу научно-сазнајне теорије, било схваћено у смислу критичке теорије друштва. Идејна схватања која су претходила културној револуцији и оно што се у њој даље одиграло, марксистички свет и комунистички покрет не може да не сматра искуством тог покрета.

У нашем раду, не може бити говора о свим многобројним и разноврсним условима у којима је Мао Цедунг започео и водио један нови покрет социјализма у Кини, односно у свету.

Питање које нас овде заокупља, било би, какав је утицај имала културна револуција на положај и улогу интелигенције, односно, зашто је баци она претрпела најтеже последице рушничке стихије која је шездесетих година обузела Кину. Све културне тековине, целокупно стваралаштво и сав културни потенцијал били су доведени у питање, и како Ху Јаобонг каже: „Погрешан став према интелигенцији у Кини, започет крајем педесетих година, а доведен до апсурда у културној револуцији оставио је трагичне последице. Тај утицај још није искорењен... Императиви су и сузбијање тенденције да се интелигенција одваја од радничке класе и третира као нека туђа сила, сузбијање настојања да се интелигенција супротставља партији...“⁽⁸⁾.

(6) У писму Совјетске академије наука Стаљину стоји: „Академија наука ти се обраћа, вољени вобо, са захвалношћу из свег срца, за пажњу и помоћ коју свакодневно показујеш према совјетској науци и совјетским научницима“.

Вид.: З. Голубовић, *op. cit.*, стр. 133.

(7) О неким утицајима класног приступа, односно партијности интелигенције у нас, види у радовима објављеним у „Социологији“ бр. 1—2/85, аутора Весне Пешвић и Димитрија Рупеца.

(8) Ху Јаобангов говор на свечаном скупу у Пекингу поводом сто година смрти Карла Маркса.

Иако су последице стаљинизма и маоизма биле катастрофалне за марксистички покрет у свету, а посебно за остварење улоге интелигенције у социјализму и стварање културног поретка новог друштва, разлике међу њима су очигледне. Стаљинизам никада није доводио у питање културу уопште, нити је сасвим негирао значај интелигенције; он је доводио у питање „несоцијалистичку културу“ и стављао је под контролу, интелигенцију је чинио лојалном, послушном, верном... Тада се нису затворили универзитети, музеји, позоришта; затворени су и уништавани они који нису хтели да слушају и следе.

Насупрот томе, маоизам је имао за циљ уништавање богатства духа; науке, уметности, стваралаштва уопште и онемогућавање сваке интелектуалне делатности. У културној револуцији важила је парола: важније је бити црвен, него стручњак. Ентузијазам маса је био важнији од стручности и квалитета па се доминација стручњака сматрала антисоцијалистичком одликом коју треба искоренити.

Јавно изнесен став неповерења према интелигенцији за време културне револуције Мао Цедунг је изразио речима: „Увек ћу веровати да је велика већина интелектуалаца и унутар и изван партије у основи буржоаска“(9). Буржоаско порекло већег дела интелигенције, представља непремостиви јаз према масама и социјализму и чини их класно и политички непоузданим, сматра Мао. Уклањање академске интелигенције зато постаје један од најважнијих циљева културне револуције. „За социјализам у Кини важнија је моралност обичних људи, него теоријска оштроумност привилеговане елите“ — истицао је Мао у периоду пред културну револуцију.

Догађаји који су следили у културној револуцији били су безумна потврда ове идеологије. Од јуна 1966. године до септембра 1970. сви универзитети, истраживачки институти, музеји били су затворени; књижевност је практично нестала; филм је доведен до пропасти, а позоришта су непрекидно давала само два-три комада „са прикладним садржајем, доступним народним масама“(10). Под паролом Црвене гарде „Без рушења нема изградње, без блокирања нема веза, биз кочења нема кретања“, одиграла се безумна стихија уништавања целокупног духовног живота, једног иначе, неразвијеног друштва. Носећи привид пролетерске револуције, уствари се одиграва контрареволуција, која уништава темеље не само социјализма као система, већ читавог друштвеног живота у Кини. И док је интелигенција потпуно била онемогућена у вршењу своје функције и јавно проглашавана за непријатељску, дотле је створен привид моћи радних маса и њихове доминације у друштвеном и политичком животу. У ствари, у културној револуцији политика „вође“ је стављена у први план. Култ личности Мао Цедунга доживљава кулминацију баш у то време, што сведочи о претежности политичких разлога настајања културне револуције. Укратко, сукоби у партији, између Мао Цедунга и групе младих партијских руководиљаца, настали почетком шездесетих година, претили су да ослабе не само његов лични утицај и моћ, већ и његов допринос социјализму у Кини.

Мао је 1958. године у тзв. Великом скоку напред, навестио промене у развиту кинеског друштва. Донео је Смернице које су налагале

(9) Цитирано према есеју А. Гуднера, *Два марксизма*, у књизи *За социологију*, Загреб, 1980.

(10) Искрпне податке ове врсте износи Michael Frolic у »New York Times Magazine«, према А. Гуднеру, *op. cit.*, 1971.

стварање комуна, удруживање сељачких задруга у комуне, одлазак радника и интелигенције у село... Већ тада је Мао истицао улогу воље маса, свести и револуционарне идеологије сељака и радника, насупрот доприноса стручњака, знања и стваралаштва уопште. Примену стручног знања и доминацију стручњака у привреди сматрао је буржоаским ревизионизмом. „Тријада волунтаризма, рурализма и егалитаризма” која карактерише уопште Маов марксизам⁽¹¹⁾, у овом периоду доживљава свој врхунац и тежи да се и практично оствари. Ту су били и наговештаји онога што је касније донела културна револуција посебно у сфери стваралаштва и улоге стваралачке интелигенције.

У тзв. кампањи социјалистичког васпитања (1961 — 1963), насталој као одговор на Директиве ЦК, које су биле супротне Маовим Смерницама и политици Великог скока напред, Мао је формулисао укидање разлика између интелектуалног и мануелног рада: „Сви треба физички да раде са радницима и сељацима”, писао је. И даље „У будућности школе треба да имају фабрике, а фабрике школе, наставници треба да физички раде, не треба да само покрећу своје усне, већ и своје руке”. Наивна вера да ће се на тај начин избрисати разлике у друштву! Последице су биле добро познате — општедруштвено назадовање, и у сфери културе и у сфери привреде. Друштво је изгубило стручњаке, а производња није добила квалификоване произвођаче⁽¹²⁾.

Маова политика вођена у овом правцу наилази на отпоре и протесте једног броја водећих партијских личности. Централни комитет је донео Директиве (јули-август 1959.) у којима се критикује Маова политика, посебно у области културе, школа и високог образовања. Они, супротно њему, наглашавају улогу образовања уопште, а посебно академског образовања и улогу стручњака и интелигенције без које нема напретка друштва. Ови догађаји су уздрмали Маове позиције у Партији и претили да ослабе његов политички утицај у друштву. То је био непосредан повод сукоба у КП Кине, из кога је Мао изашао као победник. Догађаји који су следили, све до 1976. године, били су под доминантним утицајем Маове личности и маоизма као идеологије и друштвеног покрета. На сцену су ступили Маови следбеници из редова омладине укључени у Црвену гарду. Писањем парола против буржоаске културе, и културе уопште, писањем парола против образовања, стручњака, вребањем интелектуалаца, започиње нова фаза у развоју кинеског друштва. Како је читав јавни и институционални живот под видом пролетерске револуције доведен у питање, криза интелигенције била је најдубља криза до које је марксизам доспео у маоистичком схватању интелигенције.

Стварање друштвеног поретка без интелигенције укратко било је један од најважнијих циљева културне револуције. Није нам могуће да објашњавамо све многобројне и изузетно сложене услове под којима су овакве идеје и сам покрет настали. Тешко је разумети како је уопште било могуће да сам Мао Цедунг изгради овакав однос према интелигенцији ако се има у виду његово релативно широко образовање које је управо стекао под утицајем западне филозофске и друштвене теорије. Исто тако, његови списи, настали до победе револуције у Кини, у којима

(11) Richard Fagen, *America and the Asian Revolutions*, Chicago, 1970. p. 153.

(12) Кина је осетила последице „укидања” поделе на умни и физички рад. Образовање „уз рад и за рад” неостварљиво је у друштву које нема развијену привреду, а ни развијену културу. Оно се тада претвара у негацију и рада и образовања.

износи своја схватања о класним односима у Кини, о односу интелигенције и других класа као и улози интелигенције у социјалистичкој револуцији, нису у сагласности са оним што је писао и радио крајем педесетих година, а посебно у време културне револуције.

Сувише је наивно тумачити, како то неки чине, антиинтелектуализам у културној револуцији осећањем мање вредности које је Мао имао у раној младости у односу према интелектуалцима⁽¹³⁾.

Поред непосредног повода за појаву културне револуције, сукоб два правца развоја кинеског друштва, о чему смо напред говорили, нама се чини да порекло Маовог антиинтелектуализма треба тражити с једне стране, у општеприхваћеном марксистичком схватању интелигенције, а с друге стране, у специфичности маоизма, као марксистичке идеологије и покрета.

У првом случају, већ смо навели, ради се о добро познатим схватањима интелигенције као колебљивог, малодушног савезника радничке класе у револуцији, о ситнобуржоаској идеологији којој подлеже, оптерећена буржоаским пореклом и сл.

У маоизму, то је значило мењати класно порекло интелигенције која убудуће треба да потиче од радника и сељака, уклањати јаз између интелектуалаца и маса, остављати интелектуални рад и одлазити у фабрике и села... Да би се у томе у потпуности успело потребно је прекинути сваку везу са западном културом, али и са старом интелектуалном елитом Кине, дакле, прекинути сваку везу са буржоаском прошлошћу, културном историјом и традицијом уопште. Прекинути са буржоаским наслеђем, значило је уклонити интелектуалце, онемогућити њихов рад и ослободити се културног наслеђа. Други разлог, по нашем мишљењу, такође веома значајан, лежи у Маовом схватању положаја сељаштва у кинеском друштву, односно Маовој политици према селу. Укратко, с обзиром на специфичност кинеског друштва у коме преовлађује сељаштво, Мао је настојао да град подреди селу, да обузда урбанизацију и да побољша животне услове на селу. Како ће Кина још дуго остати друштво сељачког типа, то је и потреба за интелигенцијом мања, а њихова улога није никаква посебна улога стваралаца вредности изван сељаштва и села. Још 1942. године на Јенанском форуму, Мао је писао да је „дужност стваралаца да уче од радника и сељака“. Интелектуалци „треба да се обликују по мери сељака и радника“.

Пут ка превладавању антагонизма између села и града, индустрије и пољопривреде, елитне културе и културе маса, Мао Цедунг тражи у рурализацији, у успоравању привредног раста и уклањањем стручњака из привреде и на крају у укидању свих облика стваралаштва уопште. Што се интелигенције тиче, у културној револуцији она је доведена на ивицу пропасти.

(13) У раној младости Мао Цедунг је радио као помоћни библиотекар на Пекиншком универзитету код познатог професора Ли Тао Чао. Ту је стекао солидно образовање изучавајући европску филозофију, класичну социолошку теорију, марксистичку литературу, руски анархизам и сл. Ту је имао прилике да сретне велики број водећих интелектуалаца тадашње Кине, и како сам каже, они су били „арогантни“, „убођени“. „За већину њих ја нисам постојао као људско биће. Већина није била спремна да слуша једног помоћног библиотекара“.

Вид.: Друловић М., *Кинеска револуција и социјализам*, Загреб, 1981., стр. XXVII.

Криза интелигенције у Кини у време маоизма била је најдубља криза коју је преживљавао савремени марксистички покрет: срце револуције је остајало без главе револуције, како је Маркс говорио о односу пролетаријата и интелигенције.

Ако бисмо овоме додали и кризу коју је пролетаријат доживљавао у стаљинизму, препуштајући своју историјску улогу водећој партији, односно њеном врху, можда бисмо се могли запитати: није ли претила опасност да криза захвати и срце и главу револуције?

dr Mirjana Todorović,
assistant professor of the Faculty of Law in Belgrade

POLITICS AND INTELLIGENTSIA — STALINISM AND MAOISM

Summary

Classical marxist theory does not pay much attention to the issues of the role of intelligentsia and of its position in society. On the other hand, political ideology and political practice, under the pressure of real social events and developments, including the political needs, settled these issues mainly at the detriment of the realization of the real role of intelligentsia in society.

Stalinism and maoism in China at the time of the cultural revolution are but two examples of an extreme expression of the might of political peak against the intelligentsia, and more particularly toward the creative intelligentsia.

Persecution of intellectuals up to their physical annihilation in stalinism and destructive wave of cultural revolution which destroyed intellectual life in China, are obvious proofs of the rule of the »myth of politics« and of »political myths«.

Although emerging in different conditions and of different scope, they do have similarities expressed in serious threat which endangers the system of values of the communist movement in the world, as well as provoke the need for facing up this experience.

dr Mirjana Todorović,
professeur agrégé à la Faculté de droit à Belgrade

LA POLITIQUE ET L'INTELLIGENCE — LE STALINISME ET LE MAOISME

Résumé

La théorie marxiste, classique ne consacrait pas une grande attention aux questions concernant le rôle de l'intelligence et sa situation dans la société. Mais par contre, l'idéologie politique et la pratique politique, pressées par ce qui se passait réellement dans la société, et par les besoins, ont résolu cette question surtout au détriment de la réalisation du vrai rôle de l'intelligence dans la société.

Le stalinisme et le maoïsme en Chine, à l'époque de la révolution culturelle, sont deux exemples où le pouvoir du sommet politique s'exprime de manière on ne peut plus négative, envers l'intelligence, particulièrement intelligence créative.

La persécution des intellectuels jusqu'à leur extermination physique dans le stalinisme et la destruction incontrôlée de la révolution culturelle qui a anéanti la vie intellectuelle en Chine, sont des preuves évidentes du régime »du mythe de la politique« et des »mythes politiques«.

Bien qu'advenus dans des conditions différentes et de portées différentes, leur similitude est une sérieuse menace qui enfraint le système de valeur du système communiste dans le monde ainsi qu'une expérience à laquelle ce mouvement doit faire face.